

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Hans Lietzmann, Geschichte der alten Kirche, 2, Ecclesia Catholica, Berlin u. Leipzig 1936. Ὁ πρῶτος τόμος τῆς σπουδαίας συγγραφῆς ταύτης τοῦ διαπρεποῦς Καθηγητοῦ κ. Lietzmann περιέλαβε κυρίως τὰ κατὰ τὸν α' αἰῶνα τοῦ Χριστιανισμοῦ (Die Anfänge) ὁ δευτέρος περιλαμβάνει τὴν ἱστορίαν τοῦ β' καὶ γ' αἰῶνος.

Παρέχεται ἐν ἀρχῇ γενικὴ τις ἐπισκόπησις τῆς καταστάσεως τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους κατὰ τὸν β' καὶ γ' αἰῶνα, οὐ μόνον ἀπὸ πολιτικῆς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ θρησκευτικῆς ἐπόψεως, ἐν μέρει δὲ καὶ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Ἰουδαίων. Εἶτα ἐκτίθεται ἡ ἀνάπτυξις τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ὡς παγκοσμίου καὶ καθολικῆς, ἐχούσης ταῦτοχρόνως καὶ ὑπερκόσμιον χαρακτήρα, ὠργανωμένης κατὰ ἴδιον σύστημα καὶ ἠνωμένης μὲν ἀλλ' ἐκδηλουμένης ἐν διαφόροις κέντροις (Ρώμη, Ἀντιόχεια, Ἱερουσαλήμ, Ἀλεξάνδρεια) καὶ ἐχούσης ἀνώτερον ὄργανον ἐπιλύσεως τῶν γενικῶν ζητημάτων τὰς Συνόδους. Ἐφεξῆς ἐκτίθενται τὰ κατὰ τὰς πηγὰς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, τὴν Καινὴν Διαθήκην καὶ τὰ ἐπὶ μέρους κανονικὰ καὶ ἀπόκρυφα βιβλία. Ἐπὶ τῇ θάσει αὐτῆς ἀναπτύσσεται ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἐγκαίρως δὲ ἤδη μορφοῦνται ἡ ὁμολογία πίστεως καὶ ἡ Θεολογία. Σὺν τῇ θεολογίᾳ ἀναπτύσσεται καὶ ἡ θεῖα λατρεία ἐξ αὐτῆς ἀρυσμένη τοὺς τύπους αὐτῆς καὶ τὰς διαφορὰς ἐκδηλώσεις. Οὕτω δὲ ἔχομεν τὴν Λειτουργίαν τῆς «Διδαχῆς» τὰς «Ἀγάπας», τὴν ἑορτὴν τῆς Κυριακῆς, κατὰ τὸν Ἰουστίνον, φιλόσοφον καὶ μάρτυρα, τὴν παρὰ Ἱππολύτῳ Ρώμης Λειτουργίαν, τὴν Εὐχαριστίαν ὡς θυσίαν, τὸ Βάπτισμα, τὰς νηστείας καὶ τὰς ἑορτὰς (τὰς περὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα ἀμφισβητήσεις) τὴν τιμὴν τῶν μαρτύρων, τὰς ἀπαρχὰς τῆς χριστιανικῆς τέχνης καὶ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς ναοὺς.

Ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη ἀνάπτυξις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὀργάνωσις ἐμφανίζουσι τὴν Ἐκκλησίαν ὡς ἰσχυρὸν καὶ ἀκλόνητον ὀργανισμόν ἀποσκοποῦντα εἰς τὴν ἐπικράτησιν ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. Ὁ σ. ἀναπτύσσει μετὰ τοῦτο τὴν ἐξωτερικὴν πάλην μεταξὺ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Ἐθνισμοῦ καὶ τὰς σπουδαιοτέρας φάσεις τῶν διωγμῶν ἀπὸ τοῦ Τραϊανοῦ μέχρις Αὐρηλιανοῦ καὶ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἠρωϊκῆς ἀμύνης τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῷ προσώπῳ τῶν σπουδαιοτέρων μαρτύρων. Ταυ-

τοχρόνως δὲ ἐκτίθεται ἡ πνευματικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἄμυνα διὰ τῶν Ἀπολογητῶν ἐναντίον τῶν φιλοσόφων καὶ ἐν γένει τῶν κατηγορῶν τῆς νέας θρησκείας. Ἐν τῇ ἀμύνῃ δὲ ταύτῃ ἔχομεν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας.

Περαιτέρω ὁ σ. διὰ λαμπρᾶς ἐκθέσεως περιγράφει τὴν κατὰ τόπους ἀνάπτυξιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ δὴ πρῶτον ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἔνθα εὐρύτατα εἶχε διαδοθῆ ἡ νέα θρησκεία καὶ ἔνθα ζωηροτάτην εἶχον προκαλέσει πνευματικὴν κίνησιν ἐκτὸς ἄλλων οἱ «δυναμικοὶ» καὶ οἱ «μοναρχικοὶ» καὶ οἱ Μοντανισταί, οὓς ἀπέκρουσεν ἡ Ἐκκλησία. Ἡ ἐν Γαλλίαις Ἐκκλησία, διατελοῦσα εἰς στενὰς σχέσεις πρὸς τὴν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἐκκλησίαν, ἐξεδήλωσε τὴν πνευματικὴν αὐτῆς κίνησιν διὰ τοῦ Βίρηναίου Ἐπ. Λογζούνου, διὰ τῆς μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς καὶ θεολογικῆς αὐτοῦ δράσεως. Πλυσιωτέραν θρησκευτικὴν ζωὴν ἐνεφάνισεν ἡ ἐν Ἀφρικῇ Ἐκκλησία, ἔνθα τὸ πρῶτον ἀνεπτύχθη ἡ λατινικὴ θεολογικὴ φιλολογία δι' ἄλλων τε καὶ δὴ διὰ τοῦ Τερτυλλιανοῦ. Ὁ Μοντανισμὸς ἠδυνήθη νὰ παρασύρῃ καὶ τὸν μέγαν ἐκεῖνον θεολόγον, ἀναλαβόντα τὴν ὑποστήριξιν αὐτοῦ. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀφρικῆς ἀντεπεξῆλθε κατὰ τοῦ Μοντανισμοῦ, ἀνεδείχθη δ' ἐν αὐτῇ μέγας Διδάσκαλος καὶ Πατὴρ τῆς Ἐκκλησίας ὁ ἁγ. μάρτυς Κυπριανός, οὔτινος ἡ ἐκκλησιαστικὴ δράσις πληροὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Ἀφρικῇ Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν.

Ὁ κ. Lietzmann περιγράφει ἐφεξῆς τὴν κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας Ρώμης καὶ ἐκτίθησι τὰ ἐν αὐτῇ ἀναφανέντα ζητήματα. Ἡ χριστιανικὴ παροιμία τῆς Ρώμης εὐρίσκεται ἤδη ἐν ἀκμῇ, ἀλλ' ἐμφανίζεται ἐν αὐτῇ ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὁ Γνωστικισμὸς, τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα χρησιμοποιοῖ ὁ Βίκτωρ Ρώμης ὅπως ἐπιβάλλῃ τὸ κύρος αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχε. Οὐχ ἤττον *das ist Gewinn für die Zukunft geworden*. Τὴν θεολογικὴν κίνησιν τῆς Ἐκκλησίας Ρώμης ἐξεδήλωσαν οἱ «μοναρχικοὶ» καὶ δὴ ὁ Σαβέλλιος, ἐν τῇ ἀποκρούσει δὲ αὐτῶν προκλήθησαν ἐπιθέσεις μεταξὺ Καλλίστου καὶ Ἰππολύτου, τοῦ μεγάλου τούτου θεολόγου. Οἱ μετ' αὐτοὺς ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες ἠσχολήθησαν περὶ τὰ προκληθέντα ὑπὸ τοῦ Νοβατιανοῦ ζητήματα, ὁ δὲ Ἐπίσκοπος Στέφανος ἀπεπειράθη νὰ ἐπιβάλλῃ τὸ πρωτεῖον αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ Κυπριανοῦ, ἀναπτύξαντος τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας,

Ἡ ἐκθεσις τοῦ σ. προσλαμβάνει διάφορον ὄψιν καὶ χαρακτηρισμὸν ἐν τῷ

ἐφεξῆς κεφαλαίῳ περὶ τῆς ἐν Συρίᾳ καὶ τῇ «Ἀνατολῇ» ἐν γένει Ἐκκλησίας Περιγράφεται ἡ Ἀντιόχεια ὡς μέγα χριστιανικὸν κέντρον, ἡ ἐν Συρίᾳ Ἰδρυσις ἐθνικῆς συριακῆς Ἐκκλησίας κέντρον ἐχούσης τὴν Ἔδεσσαν, ἐν ἣ ἐμφανίζεται ὁ Γνωστικὸς Βαρθησάνης, καὶ ἐξ ἧς ὁ Χριστιανισμὸς μετεδόθη εἰς τὴν Ὁσσορηνήν. Σπουδαῖος θεολόγος ἀλλ' ἀποπλανηθεὶς ὑπῆρξεν ὁ Τατιανός. Ταυτοχρόνως ἐνεφανίσθησαν καὶ ἕτεροι Σύροι θεολόγοι, ἀλλὰ μεγάλην προεκάλεσε διὰ τῆς διδασκαλίας του διαταραχὴν ἐν τῇ καθόλου Ἐκκλησίᾳ ὁ Μάνης. Τέλος μέγα κέντρον τοῦ Χριστιανισμοῦ παρουσιάζεται ἡ Αἴγυπτος. Ἡ ἐν αὐτῇ Ἐκκλησία ἀκμάζει διὰ τῆς Κατῆχητικῆς Σχολῆς καὶ τῶν δύο περιωνύμων θεολόγων, τοῦ Κλήμεντος καὶ τοῦ Ὁριγένους, εἰς οὓς ὁ κ. Lietzmann ἀφιεροῖ ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ τὰς ὡραιότερας σελίδας.

Ἄλλ' ἡ ὅλη συγγραφὴ ἀποτελεῖ ἀρμονικὸν σύνολον, ἐμφανίζουσα ζωηροτάτην τὴν εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν 6' καὶ 7' αἰῶνα. Συνεκεντρώθησαν ἐν αὐτῇ συστηματικῶς τὰ συμπεράσματα πολυμόχθων καὶ πολυετῶν ἐρευνῶν τοῦ συγγραφέως, ὅστις ἀποφεύγων τὰ λεπτομερείας τῶν γεγονότων ἐπιφέρει τὰς ἐπ' αὐτῶν κρίσεις αὐτοῦ. Πρὸς ὠρισμένας τινὰς κρίσεις δύναται τις νὰ μὴ συμφωνῇ, ἀλλὰ τὰ γεγονότα ἐκτίθενται ἀντικειμενικῶς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει μαρτυριῶν ἐκ τῶν πηγῶν, κατὰ τρόπον ἀριστοτεχνικὸν ἀληθῶς, γοητεύοντα τὸν ἀναγνώστην. Ἡ ἔκθεσις εἶναι περιεκτικὴ καὶ περιληπτικὴ μᾶλλον, ἀλλὰ σαφῆς καὶ πλήρης, ἄνευ περιττολογιῶν, παριστώσα ἐν συνειρμῷ καὶ ἐν στενῇ ἀλληλουχίᾳ τὴν ἐξέλιξιν καὶ πορείαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν γεγονότων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐν διαρκείᾳ τοῦ 6' καὶ 7' αἰῶνος. Ὁ κ. Lietzmann, διὰ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ ταύτης, ἔδωροφόρησε τῇ θεολογικῇ ἐπιστήμῃ πολύτιμον ἐδηγὸν πρὸς μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ πρὸς κατανόησιν τῶν γεγονότων αὐτῆς.

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

Die Schriften des Georgios Moschamper und der Codex Alexandrinus 285 von *Themistokles Bolides* (Actes du IVe Congrès international des études byzantines. Sofia, septembre 1934. Ἐν τῇ σειρᾷ τοῦ Bulletin de l'Institut archéologique bulgare, tome IX, 1935, σελ. 259—268).

Τὰ συγγράμματα τοῦ Γεωργίου Μοσχάμπαρ καὶ τὸ χειρόγραφον 285 τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης ὑπὸ Θεμιστοκλέους Βολίδου (μετὰ φωτογραφικῆς ἀπεικονίσεως τεσσάρων σελίδων τοῦ χειρογράφου).

Ἡ προκειμένη μελέτη ἀνεκοινώθη γερμανιστὶ εἰς τὸ συνελθὸν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1934 ἐν Σόφια Δ' διεθνὲς συνέδριον τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν καὶ ἐδημοσιεύθη εἰς τὰ ἐπίσημα τούτου πρακτικὰ αὐτόθι τῷ 1935.

Ὁ φέρων τὸ παράδοξον ὄντως ὄνομα **Μοσχάμπαρ** ὑπῆρξε χαρτοφύλαξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἥτοι τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐν Κων/πόλει κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα καὶ συνέγραψεν ἑλληνιστὶ διάφορα ἔργα, κυρίως δογματικὰ κατὰ Λατίνων.

Μετὰ τὸ ὀριστικὸν σχίσμα τῶν ἐκκλησιῶν ῥωμαϊκῆς καὶ ἑλληνικῆς κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα καὶ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων/πόλεως ὑπὸ τῶν λεγομένων Σταυροφόρων τῷ 1204 μετὰ τῶν συμπαρομαρτησάντων ἐκτρόπων ἀνεπτύχθη ἐν τῇ Ἀνατολῇ σφοδρὰ πολεμικὴ θεολογία, ἰδίᾳ κατὰ τῆς διδασκαλίας τῶν Λατίνων περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ». Ὡς τοιοῦτος πολεμικὸς συγγραφεὺς διεκρίθη ἐν τοῖς πρώτοις ὁ Γεώργιος Μοσχάμπαρ· ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ δὲν ὑπῆρχον μέχρις ἐσχάτων ἀκριβεῖς πληροφορίες. Καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ γνωστὸς λόγιος Ἀρχιμανδρίτης τοῦ ΙΘ' αἰῶνος Ἀνδρόνικος Δημητρακόπουλος, οὗτινος τὸ ἔργον «Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, ἥτοι περὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν γραψάντων κατὰ Λατίνων καὶ περὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν» ἐδημοσιεύθη τῷ 1872 ἐν Λειψία, ἀναφέρει ἐν σελ. 60 ὅτι ὁ Μοσχάμπαρ «ἔγραψε πολλὰ πονήματα κατὰ τῶν καινοτομιῶν τῶν Λατίνων, ὧν ἐν μόνον... σώζεται ἀνέκδοτον».

Μόλις ἐν ἔτει 1927 ἐγνώσθησαν δύο κώδικες περιέχοντες συλλογὴν τῶν κυριωτέρων ἔργων τοῦ Μοσχάμπαρ διὰ τῆς συγχρόνου δημοσιεύσεως δύο νέων καταλόγων χειρογράφων, τοῦ ἑνὸς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ καὶ τοῦ ἑτέρου τῆς ἐν Καίρῳ ἀποκειμένης ἄλλοτε πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης. Ἐντεῦθεν λαβὼν ἀφορμὴν ὁ γνωστὸς γάλλος ἐρευνητὴς αἰδεσιμώτατος V. Laurent συνέγραψε πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον: *Un polémiste grec de la fin du XIIIe siècle: La vie et les œuvres de Georges Moschabar*, ἣν ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ περιοδικῷ *Échos d' Orient*, τόμ. 32, ἔτ. 1929, σελ. 129—158. Οὗτος προοιμαζόμενος λέγει, ὅτι ὁ Μοσχάμπαρ ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἄκρως φανατικῶν ἐκείνων ὁπαδῶν τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, οἵτινες οὐδαμῶς οὐδέποτε ἠδύναντο νὰ παραδεχθῶσιν, ὅτι ἦτο δυνατὴ συμφωνία τις μετὰ τοῦ Πάπα τῆς Ῥώμης. Εἰς ταῦτα ὁ κ. Βολίδης ἀντιπαρατηρεῖ εὐστόχως, ὅτι σαφῆς ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα,

ποῦ ὑπάρχει τὸ ἐμπόδιον διὰ τὴν ἐκ νέου ἔνωσιν τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἐδόθη πρὸ πολλοῦ ἤδη οὐχὶ ὑπὸ φανατικοῦ τινος προκατειλημμένου ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ὑπὸ τελείως ἀμερολήπτου κριτοῦ, οὗ ἡ γνώμη μέγιστον εἶχε κῦρος κατὰ τὴν ἐποχὴν του, δηλ. τοῦ ἐπιφανοῦς καθολικοῦ θεολόγου καὶ καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου I. I. Ἰγνατίου von Doellinger. Οὗτος πρὸ 60 καὶ πλέον ἐτῶν ὁμιλῶν δημοσίᾳ «περὶ τῆς ἐκ νέου ἐνώσεως τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν» οὐδαμῶς ἀπέδιδε τὴν κυριωτέραν εὐθύνην τοῦ σχίσματος εἰς τὴν ὁρθόδοξον Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Κατ' εὐτυχίαν δὲ συγκυρίαν, προσθέτει ὁ συγγραφεὺς, καὶ ἄλλην ὁμοίαν ἀπάντησιν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος παρέσχεν ὁ πολωνὸς ἐπιστήμων κ. J. J. Skruten ἀνακοινώσας εἰς τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς Συνέδριον τῆς Σόφιας ἀνέκδοτον ἀπολογία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωσήφ (1268—1275), γραφεῖσαν κατ' ἐντολήν του ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἰώβ Ἰαοῖτου καὶ ἀπευθυνομένην πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον.

Περαιτέρω διαπιστοῖ ὁ κ. L. ὅτι ὁ ἡμέτερος γαρτοφύλαξ κατὰ τὰς μεταγενεστέρας τῆς ἐποχῆς του σχετικὰς συζητήσεις μέχρι τοῦ 15' αἰῶνος ἐχρησίμευεν ἐν πολλοῖς ὡς πρότυπον καὶ ὡς ὁδηγός. Θεωρεῖ δὲ ἀκατανόητον, ὅτι παρ' ὅλα ταῦτα ἡ φήμη αὐτοῦ αἰφνιδίως ἐπεσκιάσθη καὶ τὰ συγγράμματά του περιῆλθον εἰς ἀφάνειαν, ὡς ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι Ὀδημητρακόπουλος, ὅστις ἐξάγει κατὰ προτίμησιν τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ, ἐλαχίστας πληροφορίας περὶ τῶν ἔργων του διαλαμβάνει.

Ἐκ τῶν δύο εἰρημένων χειρογράφων τοῦ Μοσχάμπασ τοῦ Βατικανοῦ (cod. chisian. gr. 54) εἶναι μὲν ἀρχαιότερον, ἅτε γραφὲν τὸν 14' αἰῶνα, ἀλλ' ἔχει ὑποστῆ μεγάλην φθορὰν ἐκ τῆς ὑγρασίας καὶ παρουσιάζει πλεῖστα κενά. Τοῦναντίον τὸ χειρόγραφον 285 τῆς Ἀλεξανδρείας¹, γραφὲν ἐν ἔτει 1590, διατηρεῖται ἐν καλῇ σχετικῶς καταστάσει

1. Ἐνταῦθα παρατηρεῖ ὁ συγγραφεὺς ἐν ὑποσημειώσει, ὅτι ἡ παλαιὰ καὶ ἄλλοτε πλουσία βιβλιοθήκη τοῦ ἑλληνορθόδοξου πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας εὐρίσκειτο μέχρι τοῦ ἔτους 1928 ἐν Καίρῳ καὶ δὴ ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Νικολάου· ὅθεν εὐλόγως τὰ ἐν αὐτῇ φυλασσόμενα χειρόγραφα ὠνομάζοντο ὑπὸ τῶν λογίων ἐρευνητῶν Codices Cairenses. Ἀλλὰ κατὰ τὸ θέρος τοῦ εἰρημένου ἔτους, κελύσει τοῦ αἰοιδίμου Πατριάρχου Μελετίου (1926—1935), ἡ βιβλιοθήκη αὕτη μετεκομίσθη ἐν πάσῃ προσοχῇ καὶ ἀσφαλείᾳ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν αὐτοῦ τοῦ κ. Βολίδου εἰς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κυρίαν ἔδραν τοῦ Πατριαρχείου (Ἔρα «Πάνταινον» τῆς 7ης Ἰουνίου 1928, τ. Κ', σ. 376—377). Κατὰ συνέπειαν τὰ ἐν λόγῳ χειρόγραφα πρέπει τοῦ λοιποῦ νὰ ὀνομάζωνται Codices Alexandrini.

καὶ οὐδὲν κενὸν παρουσιάζει. Ἐκ τούτων ὁ κ. L. ἠρεύνησε μὲν δι' αὐτοψίας τὸ πρῶτον, ἀλλὰ τὸ δεύτερον ἐγνώρισε μόνον ἐκ τῆς σχετικῆς περιγραφῆς τοῦ δημοσιευθέντος καταλόγου¹, ὅστις ἀτυχῶς βρίθκει οὐσιωδῶν σφαλμάτων κατὰ τὸν κ. B. σχόντα τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξετάσῃ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ φωτογραφήσῃ τὸ ἐν λόγῳ χειρόγραφον τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης. Ἐκ τῆς τοιαύτης δ' ἀκριβοῦς ἐξετάσεως τοῦ χειρογράφου καὶ κατόπιν μελέτης βαθυτέρας τῶν κατὰ τὸν Μοσχάμπαρ προβαίνει ὁ συγγραφεὺς εἰς παρατηρήσεις, δι' ὧν ἀνατρέπονται ἄρδην πολλὰ βασικά στοιχεῖα τῆς πραγματείας τοῦ κ. L. καὶ ἀχρηστεύονται πολλὰ συμπεράσματα, εἰς ἃ οὗτος καταλήγει. Ἐκ τούτων μνημονεύονται κατωτέρω τὰ σπουδαιότερα.

Τὸ πόρισμα τῆς ἀκριβεστερας ἐρεῦνης τοῦ κ. Βολίδου διευκρινίζει πλήρως τὰ ἐξῆς κυρίως ζητήματα.

Α'. Τὸ ὄνομα Μοσχάμπαρ.

Ὁ κ. L. ἐν σελ. 130 τῆς πραγματείας του παραπέμπει εἰς τὸν ἱστορικὸν Γ. Παχυμέρην, καθ' ὃν ὁ ἡμέτερος χαρτοφύλαξ ἔφερε δύο ὀνόματα («διωνυμουμένου τοῦ χαρτοφύλακος»). Τὸ ἕτερον τούτων θὰ ἦτο **Ψύλλος** κατὰ τὸν πρῶτον τοῦ Παχυμέρους ἐκδότην, ἢ **Ψιλάτης** κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ κ. L., ὡς δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ λογοπαιγνίου, φιλοτεχνηθέντος ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἰωάννου Βέκκου πρὸς ἐξευτελισμὸν τοῦ ἀντιπάλου του καὶ ἔχοντος οὕτω: «Ψύλλα τις ἐπικαθίσασα τῷ τῆς ἀμάξης ἑυμῶ...», δι' οὗ ὁ Βέκκος ὑπηνίσσετο, ὅτι οἶαν ἐπίδρασιν ἠδύνατο νὰ ἀσκήσῃ ψύλλα ἐπικαθίσασα ἐπὶ τοῦ ἑυμοῦ τῆς ἀμάξης, μηδὲν δυνάμενη μῆτε νὰ προωθῆσῃ μῆτε ν' ἀναστείλῃ τὴν κίνησιν αὐτῆς, τοιαύτην βαρῦτητα ἀπέδιδεν ὁ λατινόφωνος Πατριάρχης καὶ εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ ἀντιπάλου του χαρτοφύλακος. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος πρὸς ἀποφυγὴν εἰρωνικῶν σχολίων ἐξ ἀφορηθῆς τοιοῦτου ὀνόματος ἀντικατέστησε τοῦτο διὰ τοῦ ὀνόματος **Μοσχάμπαρ**, ὅπερ παρέμεινεν ὀριστικῶς ἐν τῇ βυζαντιακῇ ἱστορίᾳ καὶ λογοτεχνίᾳ. Καὶ ταῦτα μὲν ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ κ. L. πλὴν τοῦ εἰκαζομένου ὑπ' αὐτοῦ ὡς ὀρθοτέρου τύπου τοῦ ὀνόματος **Ψιλάτης**, καθ' ὅσον τοιοῦτος σχηματισμὸς ἀπίθανος καὶ ἀδόκιμος ὄλως ὑπάρχει. Γνωστὸν εἶναι, ὅτι διὰ τοῦ ὀνόματος **Ψύλλοι** ἐκαλεῖτο ἀρχαῖος λαὸς τῆς Ἀφρικῆς· **Ψύλλα** δὲ πόλις τις ὀνομάζετο τῆς Βιθυ-

1. Γ. **Χαρτιάκη**, Κατάλογος τῶν χρονολογημένων κωδίκων τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης Καίρου (ἐν τῇ Ἑπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν, τ. Δ'. 1927, σ. 109—204).

νίας ἐν Μικρασίᾳ· καὶ **Ψύλλας** ὄνομα γνωστῆς τῶν Ἀθηνῶν οἰκογενείας τυγχάνει ἀπὸ τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος καὶ μέχρι τῆς σήμερον. Διὰ δὲ τῶν τύπων **Ψύλλος** ἢ **Ψύλλας** εὐδοοῦται πλήρως καὶ τὸ εἰρημένον λογοπαίγνιον «Ψύλλα τις...» κτλ.

Ἄλλὰ τίς ἢ προέλευσις καὶ ἡ σημασία τοῦ ἀλλοκότου δευτέρου ὀνόματος τοῦ χαροφύλακος; Ὁ μὲν κ. L. ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ βυζαντ. φιλολογία δὲν παρέχει εἰς ἡμᾶς τὰ στοιχεῖα ἀσφαλοῦς τινος ἐτιμολογίας τοῦ κυρίου τούτου ὀνόματος καὶ ἐπικαλεῖται τὴν γνώμην ἐπιφανοῦς τινος τούρκου λογίου ἀνευρίσκοντος τὴν ἐτιμολογίαν εἰς τὰς ἀρωματικὰς τουρκικὰς λέξεις; Müsq-u-anbar, αἵτινες ἀποδίδονται εἰς τὴν γαλικὴν γλῶσσαν ὡς musc et ambre πρὸς δῆλωσιν ἀρώματος ἐξαιρέτου. — Ὁ δὲ κ. B. ἐφαρμόζων ἐν προκειμένῳ τὴν γερμανικὴν παροιμίαν «Warum in die Ferne schweifen, wenn das Gute ist so nah!» ἀποδεικνύει τοῦναντίον, ὅτι τὰ συστατικὰ τοῦ ὀνόματος **Μοσχ-άμπρα** ἐν τῇ ἑλληνικῇ αὐτῶν μορφῇ **μόσχος** καὶ **ἄμπρα** συγχάκις ἀπαντῶσιν ἐν τῇ βυζαντ. φιλολογίᾳ ὄχι μόνον εἰς ἐκκλησιαστικὰ κείμενα (ὡς φαίνεται ἐκ τῶν πολλαπλῶν παραπομπῶν εἰς τὸ Γλωσσάριον τοῦ Du Cange καὶ εἰς τὸ Εὐχολόγιον τοῦ J. Goar), ἀλλὰ καὶ παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ κλπ. καὶ εἰς τὸ βυζαντ. ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα. Ὁ δὲ ἀκριβῆς τονισμὸς τοῦ ὀνόματος εἶναι ἀσφαλῶς **Μοσχάμπρα** (παροξύτονον) κατὰ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν καὶ ὡς ἐκ τῆς συνθέσεως αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ **Μοσχαμπάρα** (δξύτονον), ὡς ἀποδίδεται ἐσφαλμένως ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν χειρογράφων τῆς πατριαρχ. βιβλιοθήκης.

Β΄. Τόπος καὶ χρόνος τῆς γραφῆς ἑκατέρου τῶν χειρογράφων.

Τοῦ χειρογράφου τοῦ Βατικανοῦ δὲν ὑπάρχει ἐν αὐτῷ καθωρισμένη χρονολογία, οὔτε σημειώσις τις δηλοῦσα τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἐγράφη, ἢ τὸν κτήτορα αὐτοῦ. Ὁ ἐρευνήσας τὰ κατὰ τοῦτο κ. L. ἀποφαίνεται ἐν σελ. 144, ὅτι τὸ χειρόγραφον ἀνῆκεν εἰς τὸν κατὰ τὸν ΙΕ΄ αἰῶνα ἀκμάσαντα μητροπολίτην Κιέβρου καὶ μετέπειτα καρδινάλιον **Ἰσίδωρον** τὴν γνώμην του δὲ ταύτην στηρίζει εἰς τὰς παρατηρήσεις τοῦ σεβασμιωτάτου Giovanni Mercati, ὅστις ἐδημοσίευσε πρὸ δεκαετίας εἰδικὴν μονογραφίαν περὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ εἰρημένου Καρδινάλιου καὶ περὶ τῶν ἀνηκόντων ἄλλοτε εἰς αὐτὸν χειρογράφων κωδίκων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ. Ὁ δὲ σχετικὸς κατάλογος τῆς αὐτῆς βιβλιοθήκης ἀνάγει τὴν γραφὴν τοῦ ἐν λόγῳ κώδικος εἰς τὸν ΙΔ΄ αἰῶνα. Τοῦναντίον γνωρίζομεν ἀκριβῶς τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον τῆς γρα-

φῆς τοῦ πατριαρχ. χειρογράφου 285 τῆς Ἀλεξανδρείας, προσέτι δὲ καὶ ὅτι ἐγράφη ὑπὸ τινος Ἰακώβου μοναχοῦ. Ἡ δηλοῦσα ταῦτα σημείωσις εὑρίσκεται ἐν τέλει τοῦ φύλλου 156^a, οὗτινος φωτογραφικὴν ἀπεικόνισιν βλέπομεν ἐν σελ. 262 τῆς πραγματείας τοῦ κ. Βολίδου. Ἐκεῖ ἀναγινώσκειται σαφέστατα, ὅτι «ἐτελειώθη κατὰ τὸ ζ'η' ἔτος (=7098 ἀπὸ τῆς κοσμογονίας) μουνυχιῶνος ς' ἐπὶ δέκα.—ἐν τῇ Λεγία (παλαιὸν ὄνομα τῆς Πολωνίας) ἐν τῇ πόλει Ὀστροβία.—Ἀπὸ Χριστοῦ ἡγουμένου ,αφ' ἧ' (=1590)». Ἔπονται λέξεις τινὲς προστεθεῖσαι ὑπὸ μεταγενεστέρας χειρὸς διὰ λατινικῶν στοιχείων καὶ διαγραφείσαι διὰ μελάνης, ὑφ' ἧς ἐκαλύφθη κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ τὸ τελευταῖον ἀριθμητικὸν στοιχεῖον κόππα ἧ (=90), οὗτινος ὁμως τὸ κάτω σκέλος, καλῶς διακρινόμενον, ὁμοιάζει τελείως πρὸς τὸ αὐτὸ στοιχεῖον τῆς προηγουμένης ἐν τῇ αὐτῇ σημειώσει ἀναγραφῆς τοῦ ἔτους ζ'η' (=7098). Ἐν τῷ μνημονευθέντι καταλόγῳ τῆς πατριαρχ. βιβλιοθήκης (πρῶην Καίρου) ἀναγράφεται ἡ αὐτὴ σημείωσις κατ' ἐσφαλμένην ἀνάγνωσιν τοῦ κόππα ἧ (=90). ὡς K (=20). Ἔπεται δ' εὐθὺς κατωτέρω ἡ ἀναγραφὴ καὶ δευτέρας χρονολογικῆς σημειώσεως (ἐκ τοῦ φύλλου 191B) μετὰ τοῦ αὐτοῦ ἀκριβῶς λάθους. Ἐντεῦθεν παραπλανηθεὶς ὁ κ. L. ἀνάγει τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἰς τὸ ἔτος 1520, χρονολογῶν οὕτως αὐτὸ κατὰ 70 ὅλα ἔτη ἀρχαιότερον τοῦ χρόνου, καθ' ὃν πραγματικῶς ἐγράφη.

Γ'. Τὰ πρῶτα δύο ἔργα τοῦ Μοσχάμπαρ.

Ἐν σελ. 264 παρατίθεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἡ ὑπ' ἀριθμ. 9 φωτογραφικὴ ἀπεικόνισις τοῦ 1^a φύλλου τοῦ χειρογράφου 285 τῆς Ἀλεξανδρείας, ἔνθα ἀναγινώσκομεν ἐν πρώτοις τὴν ἐπιγραφὴν :

«Γεωργίου χαρτοφύλακος τῆς ἀγιωτάτης τοῦ Θεοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας τοῦ Μοσχάμπαρ διάλεξις μετὰ τινος περδικατουρίου¹ περὶ τῆς ἐκπροεῦσεως τοῦ Παναγίου Πνεύματος».

1. Ἡ καινοφανὴς αὕτη ξενικὴ λέξις ἐν ἑλληνικῇ μορφῇ (ὁ L. ἀναφέρει καὶ τὴν γραφὴν «περδικατωρίου») προήλθεν ἐκ τῆς λατινικῆς praedicator (ἰταλίστι predicatore καὶ γαλλίστι prédicateur), τῆς σημαίνουσας τὸν *ιεροκήρυκα* καὶ εἶναι *ἀθησαύριστος* ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς λεξικοῖς. Οὕτως ὠνομάζοντο οἱ *Δομινικανοί*, ὁπαδοὶ τοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Π' αἰῶνος ἰδρυθέντος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Δομνίκου μοναχικοῦ τάγματος, ὅπερ λατινίστι ἐλέγετο Ordo fratrum praedicatorum. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος κατεῖχον ἤδη οὗτοι κατὰ τὸν L. (σελ. 148, σημ. 4) δύο μοναστήρια παρὰ τὸν Βόσπορον καὶ ἦσαν, οὕτως εἰπεῖν, οἱ πρωταγωνισταὶ πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ λατινικοῦ δόγματος ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ Βυζαντίου. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται τὸ γεγονός, ὅτι ὁ χαρτοφύλαξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Μοσχάμπαρ διεξάγει τὸν διάλογον τοῦτον «μετὰ τινος περδικατουρίου» (=Δομινικανοῦ μοναχοῦ).

Ταύτην ἀναγράφει καὶ ὁ κ. L. ἐν σελ. 145 τῆς πραγματείας του ὑπὸ τὸν τίτλον : 1. Dialogue d'un orthodoxe et d'un Dominicain sur la procession du Saint—Esprit, παραλαμβάνων ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ Χαριτάκη, ἀλλὰ παραλείπων τὰς δύο λέξεις «**τοῦ Μοσχάμπαρ**» καὶ διορθῶν τὴν ἐν αὐτῷ ἀκατανόητον γραφὴν «**περδικαρίου**» εἰς τὴν σύμφωνον πρὸς τὸ χειρόγραφον «**περδικατουρίου**». Παρατηρεῖ δ' ἐν ὑποσημειώσει, ὅτι εὗρισκει ἐν τῷ χειρογράφῳ καὶ τὸν τύπον «**περδικατωρίου**», ἀλλὰ δὲν διευκρινίζει σαφῶς, ποῖον χειρόγραφον εἶχεν ὑπ' ὄψει ἐν προκειμένῳ. Κατὰ τὸν εἰρημένον κατάλογον ἀπαντᾷ εἰς τρεῖς θέσεις ἄλλων ἔργων ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ τύπος «**περδεκατούριου**», ὅστις ὑπάρχει ἀκριβῶς καὶ εἰς τὰς ἀντιστοιχοῦς θέσεις ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ Βατικανοῦ. Ἐν τῷ τελευταίῳ δὲ τούτῳ οὐδαμῶς περιλαμβάνεται ἡ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα ἐπιγραφή τοῦ πρώτου διαλόγου τοῦ Μοσχάμπαρ, οὔτε τὸ κείμενον αὐτοῦ σχεδὸν καθόλου, πολλῶν φύλλων ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ χειρογράφου καταστραφέντων καὶ ἐκπεσόντων.

Κατὰ τὴν σχετικὴν περιγραφὴν ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ P. Fr. De' Cavalieri (σελ. 106—107) ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀκεφάλου καὶ κολοβοῦ τούτου χειρογράφου κώδικος τοῦ Βατικανοῦ ἀναγινώσκονται τὰ ἑξῆς : «1 (f. 1) opusculi cuiusdam extrema pars o... βρ... ἀγωνιζόμενος διδασκῶ σε τοίνυν... ἡμᾶς πάντας ἐπιτυχεῖν· χάριτι καὶ φιλάνθρωπία τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ etc». Ἐάν τις παραβάλλῃ τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο πρὸς τὸ τέλος τοῦ πρώτου διαλόγου τοῦ Μοσχάμπαρ, τὸ εὗρισκόμενον ἐν τῷ φύλλῳ 32β τοῦ χειρογράφου τῆς Ἀλεξανδρείας, ὡς δεικνύει ἡ ἐν σελ. 266 παρατιθεμένη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως φωτογρ. ἀπεικόνισις αὐτοῦ, θὰ διαπιστώσῃ ἀναντιρρόητως ὅτι πρόκειται περὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κειμένου. Κατὰ συνέπειαν τὰ ἐκπεσόντα φύλλα ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ Βατικανοῦ ὄφειλον νὰ περιέχωσι τὸ κείμενον τοῦ Α' διαλόγου τοῦ Μοσχάμπαρ, ὅστις καθ' ἃ παρατηρεῖ καὶ ὁ κ. L. (σελ. 146) δὲν εἶναι ἕξ ὀλοκλήρου ἀνέκδοτος, δημοσιευθεὶς ἤδη ἐν μέρει κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἐν Λονδίῳ καὶ ἐν Κων/πόλει ὑπὸ τὸν ὑποβολιμαῖον τίτλον «**Μαξιμου τοῦ Μαργουνίου ταπεινοῦ Κυθῆρων ἐπισκόπου διάλογος**». Τὸ κείμενον τοῦ διαλόγου, ὅπερ κατὰ τὸ χειρόγραφον τῆς Ἀλεξανδρείας διαιρεῖται εἰς 21 κεφάλαια, ἀρχεται οὕτω : «**Λατίνος· Λέγε μοι, ὦ Γραικέ, διατί οὐχ ὁμολογεῖτε καὶ αὐτοὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καθὼς περ ἡ μεγίστη τῆς Ῥώμης ἐκκλησία καθομολογεῖ καὶ ὁ ἄκρος**

τῶν ἀρχιερέων ἀγιώτατος πάπας;» Τὴν ἀρχὴν ταύτην τοῦ κειμένου ἀναγράφει καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ καταλόγου τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης προσθέτων εἰς αὐτὴν καὶ τὰς ἀρχὰς τῶν κεφαλαίων α' καὶ β' (φύλλ. 1β καὶ 2). Ἐπειτα ὁμοῦς ὑπερπερὶ δὴ οὗτος τὸ ἐν φύλλῳ 32β τέλος τοῦ Α' διαλόγου καὶ τὴν αὐτόθι ἀρχὴν τοῦ Β' (ὄρα τὴν παρατιθεμένην ὑπὸ τοῦ κ. Βολίδου ἐν σελ. 266 τῆς πραγματείας του φωτογρ. ἀπεικόνισιν τοῦ φύλλου 32β) μεταβαίνει ἀποτόμως εἰς τὰ φύλλα 93β καὶ 94β ἀντιγράφων ἕξ αὐτῶν τὰς ἀρχὰς τῶν κεφαλαίων να' καὶ νβ' εἰς τρόπον, ὥστε ὁ ἀναγνώστης τοῦ καταλόγου νὰ σχηματίσῃ τὴν ἰδέαν, ὅτι συνεχίζεται δῆθεν ἀκόμη τὸ κείμενον τοῦ Α' διαλόγου καὶ περατοῦται ἐν φ. 106β διὰ τῆς περικοπῆς· «ἐγράφη δὲ περὶ τούτου πλατύτερον ἐν εἰκοστῷ ἕκτῳ κεφαλαίῳ, καὶ οὐ δεῖ παλιλογεῖν ἔτι περὶ τῶν αὐτῶν». Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι πράγματι τὸ τέλος τοῦ Β' διαλόγου, τοῦ ἀρχομένου ἀπὸ τοῦ φ. 32β καὶ διαιρουμένου εἰς 52 κεφάλαια. Συνεπεία δὲ τῆς τοιαύτης ἀνακριβείας τοῦ καταλόγου περιπίπτει καὶ ὁ κ. L. εἰς πλήρη σύγχυσιν δεχόμενος καὶ αὐτὸς ἀντὶ τῶν δύο διαλόγων τοῦ Μοσχάμπου ἓνα καὶ μόνον, διήκοντα δῆθεν ἀπὸ τοῦ φ. 1^α μέχρι τοῦ φ. 106β! Καὶ ἡ μὲν τοιαύτη πλάνη τοῦ τοῦ κ. L. προῆλθεν, ὡς εἴπομεν, ἐκ τοῦ ὅτι οὗτος τὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ περὶ τοῦ χειρογράφου τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τὰ σχετικὰ συμπαράσματα ἐστήριξεν ἐπὶ τῆς ἐσφαλμένης περιγραφῆς τοῦ καταλόγου μὴ κατορθώσας νὰ ἐρευνήσῃ τὸ χειρόγραφον τοῦτο οὔτε ἐν πρωτοτύπῳ οὔτε ἐν φωτογρ. ἀναπαραστάσει. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἐξηγήσῃ τις τὰς ἐσφαλμένας παρατηρήσεις καὶ κρίσεις τοῦ κ. I. ἐν σχέσει πρὸς τὸν κώδικα τοῦ Βατικανοῦ, ὃν δὲν ἐγνώρισε μόνον ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ σχετικοῦ καταλόγου, ἀλλ' ἐμελέτησεν αὐτοπροσώπως, ὡς ὁμολογεῖ ἐν σελ. 145 τῆς πραγματείας του γράφων· C'est donc surtout sur la base du codex chisianus (de la vaticana) gracieusement mis à notre disposition par Mgr Mercati, qu'est basée la description suivante des œuvres de Moschabar? Πρῶτον μὲν δὲν κατώρθωσε νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι τὸ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀκεφάλου κώδικος τοῦ Βατικανοῦ περιωρθὲν ἀπόσπασμα (opusculi cuiusdam extrema pars...) δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνήκῃ εἰς ἄλλον συγγραφέα. Διότι ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἀμέσως ἐπομένου ἔργου: **Τοῦ αὐτοῦ Γεωργίου χαρτοφύλακος...** ὄφειλεν ὡς ἔμπειρος ἐρευνητὴς νὰ εἰκάσῃ, ὅτι τὸ εἰρημένον ἀπόσπασμα κατ' ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ τέλος ἔργου τινὸς τοῦ Μοσχάμπου. Ἐπειτα ἰσχυρίζεται (σελ. 146), ὅτι ὁ Α' διάλογος τοῦ ἐν λόγῳ χαρτοφύλακος **μετὰ τινος περδικατου-**

ρίου» περιέχεται ἐξ ὀλοκλήρου καὶ ἐν τῷ κώδικι τοῦ Βατικανοῦ φ. 1α—85β, ἐνῶ κατὰ τὸν κατάλογον τοῦ De' Cavalieri ὁ διάλογος οὗτος διεξήχθη «μετὰ τινος βεκκιανοῦ λατινόφρονος» καὶ εἶναι τὸ δεύτερον ἔργον τοῦ Μοσχάμπαρ. Ἡ δὲ ἀρχὴ αὐτοῦ: «**Λατίνος· Διατὶ ἀποσχίζεσθε ἀφ' ἡμῶν...**» εἶναι ὅλως διάφορος τῆς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου κ. L. (σελ. 146) ἀναφερομένης ἀρχῆς τοῦ Α' διαλόγου «**Λατίνος. Λέγε μοι, ὦ Γραικέ, διατὶ οὐχ ὁμολογεῖτε**». Καὶ πειροῦται μὲν ὁ κ. L. νὰ συμβιβάσῃ τὰ ἀσυμβίβαστα, λέγων (ἐν σελ. 149, σημ. 1) *Le vaticanus a une leçon différente*· ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἐξήγησις μόνον ὡς ἀφελὴς καὶ οὐδαμῶς σοβαρὰ δύναται νὰ ἐκκληφθῇ.

Μετὰ τὸ τέλος τοῦ Β' διαλόγου ἐν φ. 106β τοῦ χειρογράφου τῆς Ἀλεξανδρείας ἄρχεται (ὡς ἐπίσης καὶ ἐν φ. 86^α τοῦ κώδικος τοῦ Βατικανοῦ) τρίτον ἔργον τοῦ Μοσχάμπαρ, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν· «**Τοῦ αὐτοῦ Γεωργίου χαρτοφύλακος..τοῦ Μοσχάμπαρ ἕτερος λόγος κατὰ πνευματομάχων περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ παναγίου πνεύματος**»». Αἱ λέξεις **κατὰ πνευματομάχων** παρεμορφώθησαν ἐν τῷ καταλόγῳ εἰς **Κυρίου πνεῦμα κατέχων!** Ὁ δὲ κ. L. παρατηρεῖ σχετικῶς (σελ. 150, σημ. 1), ὅτι ἀγνοεῖ εἰς ποῖον ὀφείλεται ἡ προφανῶς ἐσφαλμένη αὕτη ἀνάγνωσις, εἰς τὸν ἀντιγραφέα τοῦ κώδικος ἢ εἰς τὸν συντάκτην τοῦ καταλόγου. Ἄλλ' ὁ ἀναγινώσκων μετὰ προσοχῆς τὸ ἀκριβὲς κείμενον εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 11 φωτογρ. ἀπεικόνισιν (σελ. 267 τῆς πραγματείας τοῦ κ. Βολίδου) πείθεται περὶ τῆς πλήρους ἀθωότητος τοῦ πρώτου.

Ὁ κατὰ πνευματομάχων λόγος περατοῦται ἐν φ. 134β. Εἰς δὲ τὰ φ. 142β—148α περιλαμβάνεται τὸ τελευταῖον ἔργον τοῦ Μοσχάμπαρ ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Ἀλεξανδρείας (ὁμοίως καὶ εἰς τὰ φ. 126β—133β τοῦ κώδικος τοῦ Βατικανοῦ), ἐπιγραφόμενον· «**Γεωργίου χαρτοφύλακος..τοῦ Μοσχάμπαρ ἀπόδειξις, ὅτι οὐκ ἔστι τὸ τοιοῦτον βλάσφημον κεφάλαιον τοῦ μεγάλου πατρὸς Δαμασκηνοῦ Ἰωάννου, τὸ ἐπιγεγραμμένον περὶ θεῶν ὀνομάτων ἀκριβέστερον**».

Κατὰ ταῦτα τὸ χειρόγραφον 285 τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης περιλαμβάνει τέσσαρα αὐτοτελῆ συγγράμματα τοῦ Μοσχάμπαρ, ἅτινα ὁ κ. L. συνεπείᾳ τῆς μνημονευθείσης συγχύσεως περιορίζει εἰς τρία, προσθέτων εἰς ταῦτα ἕτερα τρία ἐξ ἄλλων κωδίκων. Εἶναι λυπηρόν, ὅτι ἡ μετὰ πολυσχιδῶν καὶ πολυχρονίων κόπων φιλοπονηθεῖσα διατριβὴ περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Γεωργίου Μοσχάμπαρ ὑπὸ τοῦ πολυμαθοῦς αἰδεσιμωτάτου ἐρευνητοῦ λόγῳ τῶν

παρατηρουμένων ἐν αὐτῇ πολλαπλῶν ἀνακριθειῶν χορῆζει διζικτῆς ἐκ βά-
θρων ἀναθεωρήσεως. Πρὸς κριτικὴν δ' ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ ἐν λόγῳ
χαρτοφύλακος ἀποτελεῖ πάντως τὸ χειρόγραφον τῆς Ἀλεξανδρείας μίαν
τῶν κυριωτέρων βάσεων.

Ἐκτὸς τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μοσχάμπασ περιλαμβάνονται ἐν τῷ
αὐτῷ χειρογράφῳ καὶ ἄλλων συγγραφέων διάφορα ἔργα, ἀλλὰ περὶ
τούτων θὰ γραφῶσι τὰ δέοντα προσεχῶς ἐν εὐθιωτέρῳ χρόνῳ καὶ
τόπῳ.

Τὴν ἀξίαν πολλοῦ λόγου μελέτην του ταύτην ἀνεκοίνωσεν δ κ. Βο-
λίδης μετὰ τὸ Συνέδριον τῆς Σόφιας καὶ ἑλληνιστὶ ἐν Ἀθήναις, ἐν
δημοσίᾳ συνεδρία τῆς Ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν. (Ἔρα τὴν
Ἑπειρηίδα τῆς αὐτῆς Ἑταιρείας, τόμ. ΙΑ' 1935, σελ. 532 καὶ τὰς
ἀθηναϊκὰς ἐφημερίδας «Καθημερινὴν καὶ «Ἐστία» τῆς 19ης Νοεμ-
βρίου 1934).

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

Ἔρ. Γ. Χρυσοσπάθη, Ἱστορία τῆς παλαιᾶς Καλαμάτας Ἐν Καλάμαις 1936.

Ὁ ἱστοριοδίφης καὶ κοινωνιολόγος κ. Ὁρέστης Γ. Χρυσοσπάθης
φαρμακοποιὸς ἐν Καλάμαις γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων δημοσιευμάτων του,
ἔδημοσίευσεν εἰς κομψὸν τεύχος, Ἱστορίαν τῆς παλαιᾶς Καλαμάτας.
Ὁ συγγραφεὺς προτάζει Προλεγόμενα ἐκθέτων πόθεν ἠρῦσθη τὰς δια-
φόρους πληροφορίας τῆς Μελέτης του, καὶ ἔπεται ἡ εἰκὼν τοῦ συγγρα-
φέως καὶ τὸ ἐπίκαιρον ῥητὸν «ἐρεύνης μὴ παραιτοῦ». Ἐν τῷ κειμένῳ
μετ' ἐπιστάσις καὶ λόγου ἐξετάζονται εἰς ἰδιαιτέρα κεφάλαια αἱ πα-
λαιαὶ οἰκογένειαι τῆς Καλαμάτας τὰ θρησκευτικὰ καταφύγια καὶ οἱ
ἀρχαῖοι ναοί, αἱ Μοναὶ καὶ ὁ Κληρὸς, ἡ ἐκπαίδευσις ἐπὶ τουρκοκρατίας
καὶ κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἀπελευθερώσεως μετ' ὀνόματα διδα-
σκάλων καὶ καθηγητῶν. Κατόπιν ἐξετάζονται ἱστορικῶς ἡ Μεσσηνιακὴ
Γερουσία κατὰ τὸ 1821 ἔτος καὶ δημοσιεύεται ἡ πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς
αὐτὰς ἐκκλησίας τοῦ Πετρόμπεη, κατόπιν αἱ πρώται διοικήσεις καὶ οἱ
Δήμαρχοι, οἱ παλαιοὶ ἐπιστήμονες ἰατροί, δικηγόροι, δικαστικοί, συμβο-
λαιογράφοι, οἱ πρῶτοι δημοσιογράφοι καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἐφημερίδων.
Ἐξετάζεται ἐν συνεχείᾳ διὰ μακρῶν τὸ ἐμπόριον τῆς πόλεως ἡ Βιομη-
χανία καὶ ἡ Ναυτηλία τὰ ὀνόματα τῶν παλαιῶν ἐμπόρων, ἡ Γεωργία,
παλαιὰ ἐπαγγέλματα ἐκλιπόντα ἤδη. Ἐξετάζονται προσεῖτε τὰ ἦθη
καὶ τὰ ἔθιμα, ἡ κοινωνικὴ ζωὴ τῶν πρώτων ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως
κατοίκων, καὶ αἱ ἐξοχαὶ τῆς πόλεως. Δημοσιεύονται ἐπίσης τὸ φρού-
ριον τῆς Καλαμάτας ὡς ἦτο κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, τὸ κτίριον ἐνθα συ-
νήλθεν ἡ Γερουσία, τὸ μέγα ἐργοστάσιον μεταξουργίας τοῦ Γερμανοῦ
Φέλς ὡς ἦτο τὸ 1860 ἔτος ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς μετὰ τὰ διάφορα
μηχανήματα καὶ εἰκόνα τοῦ προῦχοντος Κορφιωτάκη μετ' ἐγγῶριον ἐν-
δυμασίαν. Τοιοῦτον τὸ ἀξιόλογον ἔργον τοῦ κ. Χρυσοσπάθης, ἔστις ἀνα-
διφῆσας παλαιὰς πηγὰς παρουσίασεν ἀνάγλυφον εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς
Καλαμάτας, συμβολὴν πολύτιμον ἀπὸ πολλῶν ἐπόψεων.

Ἐν Καρδίτῳ

† Ο ΘΕΣΣΑΛΩΓΙΩΤΙΔΟΣ ΙΕΖΕΚΙΗΛ

Ἐπιτηρῆς τοῦ Πανεπιστημίου Σόφιας: Θεολογικὴ Σχολή, ἔτος 1934—1935.

Ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ ὁ Καθηγητῆς κ. Ἰβ. Σνέγαρωφ συνεχίζει τὴν δημοσίευσιν τῶν περιεχομένων παλαιοῦ ἑλληνικοῦ κώδικος τοῦ Τορνόβου, καὶ δὴ τῶν ἀπὸ τοῦ 1837 μέχρι τοῦ 1851 ἐγγράφων ὁ Καθηγ. κ. Ἰβ. Μαρκόβσκη δημοσιεύει κριτικὴν πραγματείαν περὶ τοῦ προβλήματος τῆς προελεύσεως καὶ τοῦ συγγραφέως τῆς Πεντατεύχου· ὁ Καθηγ. κ. Ν. Γλουμπακόβσκη πραγματεύεται περὶ χριστιανικῆς τελειότητος καὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀρχιερέως κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ· ὁ Καθηγ. Πρωθιερέυς Χρ. Δημήτρωφ συνεχίζει τὸ 6^{ον} μέρος τῆς συγγραφῆς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Ἐξομολόγησις καὶ ἡ ποιμαντικὴ τῶν ψυχῶν», μεταξὺ δὲ ἄλλων ὁ Καθηγ. Πρωτοπρεσβύτερος Στέφ. Τσαγκίωφ δημοσιεύει πραγματείαν περὶ τῆς Ἀλθαικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῇ βᾶσει «νέων δεδομένων».

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΜΙΧΑΝΑ

P. Heinisch, Das Buch Leviticus übersetzt u. erklärt. Bonn 1935 (P. Hanstein) σελ. XII+132.

Περὶ τῆς ἐν Βόννῃ ὑπὸ τῶν αὐτόθι καθηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου Feldmann καὶ Herkenne, ἐν συνεργασίᾳ καὶ μετ' ἄλλων ῥωμαϊκαθολικῶν ἐξηγητῶν ἐκδιδομένης ἀπὸ τοῦ 1923 σειρᾶς ὑπομνημάτων εἰς τὴν Π.Δ. ἐδόθη εἰς ἡμᾶς εὐκαιρία νὰ ὁμιλήσωμεν ἐπανεπιλημμένως ἀπὸ τῆς στήλης ταύτης. Ἐπίσης ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν ἐν τῇ σειρᾷ ταύτῃ ἐκδεδομένων ὑπομνημάτων τοῦ ἐν τῷ καθολικῷ πανεπιστημίῳ τῆς Nymwegen (Ὁλλανδ.) ἐγκρίτου καθηγητοῦ P. Heinisch εἰς τὴν Γένεσιν (ἐν τῇ Θεολογίᾳ 1931) καὶ εἰς τὴν Ἐξοδον (N. Σιών 1935). Ἡ δὴ ἔχομεν ἀνά χειρας τοῦ αὐτοῦ ἐξηγητοῦ ὑπόμνημα εἰς τὸ Λευϊτικόν, ὅπερ διακρίνει ἢ αὐτὴ ἐμβριθεῖα ἢ παρατηρούμενη ἐν πάσαις ταῖς ἐργασίαις αὐτοῦ. Ὁ συγγραφεὺς ἀσπαζόμενος προκειμένου περὶ τῆς Πεντατεύχου τὴν λεγομένην θεωρίαν τῆς «συμπληρώσεως» (Ergänzungshypothese) προσπαθεῖ τῇ βοηθείᾳ αὐτῆς νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰ ἐν τῷ Λευϊτικῷ ἐμφανιζόμενα ποικίλα προβλήματα. Οὕτως ἀποδέχεται μὲν μωσαικὴν βᾶσιν τοῦ βιβλίου τούτου, στηριζόμενος εἰς τὰς ἑσωτερικὰς ἐνδείξεις πολλῶν νόμων προϋποθετόντων θίον ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ ἐν στρατοπέδῳ καὶ ἐν γένει χρονικὴν περίοδον παλαιότεραν τῆς ἰδρύσεως τοῦ ναοῦ, ἀναγνωρίζει δ' ὅμως τὴν ὑπαρξίν καὶ μεταγενεστέρων νόμων, ὧν τὴν ἡλικίαν προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ ἐπίσης ἐπὶ τῇ βᾶσει ἑσωτερικῶν κριτηρίων. Ἐχει ὅμως σαφῆ συνείδησιν, ὅτι αἱ ὑπ' αὐτοῦ διατυπούμεναι εἰκασίαι καὶ ἐξηγήσεις ἔχουσιν ὅλως ὑποθετικὸν χαρακτήρα.

Τοῦ ὑπομνήματος προτάσσεται εἰσαγωγή (σ. 1—18), ἐνθα ἐξετάζεται τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου, ἡ ἡλικία τῶν νόμων αὐτοῦ, ἡ γένεσις αὐτοῦ καὶ ἡ βιβλιογραφία κατ' ἐκλογὴν. Ἐπακολουθεῖ ἡ ἑρμηνεία συνισταμένη εἰς μεταφράσιν γερμανικὴν καὶ εἰς σχόλια μετὰ ποικίλων παρατηρήσεων, εἴτε προτασσομένων ἐκάστου ἑρμηνευομένου τεμαχίου, εἴτε ἐπιτασσομένων. Τὰ σχόλια καὶ αἱ παρατηρήσεις δὲν ἀναφέρονται

μόνον εἰς τὴν γλωσσικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἱστορικὴν καὶ τὴν φιλολογικὴν καθόλου καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν θεολογικὴν διευκρίνησιν τοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου. Ἀξία δὲ ἰδιαιτέρας σημειώσεως ἡ νηφελιότης τῆς κρίσεως τοῦ συγγραφέως καὶ ἡ ἐνημερότης αὐτοῦ περὶ τὴν ὑπάρχουσαν νεωτάτην βιβλιογραφίαν. Εὐχόμεθα τὴν σύντομον δημοσίευσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ παρασκευαζομένων νέων ἐξηγητικῶν ἔργων, τῆς εἰρημένης σειρᾶς, ἧται τοῦ ὑπομνήματος εἰς τοὺς Ἀριθμοὺς καὶ τῆς Θεολογίας τῆς Π. Δ., ἧτις πρόκειται σπουδαῖον κενὸν γὰ πληρώσῃ ἐν τῇ καθολικῇ ἐξηγητικῇ βιβλιογραφίᾳ.

Π. Ι. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Das Neue Testament verdeutscht und erläutert von W. Michaelis. II Band. Taten der Apostel, Briefe, Offenbarung. Kröners Taschenausgabe. Leipzig 1936.

Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 3 τεύχει τῆς «Θεολογίας» τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐβιβλιογραφήσαμεν τὸ Ἰ τομίδιον τῆς ὠραίας ταύτης προχείρου ἐκδόσεως τῆς Κ. Δ. Διαθήκης. Ὑπενθυμίζομεν, ὅτι πρόκειται περὶ λίαν ἐπιμέμηλημένης προσπάθειας τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βέρνης καθηγητοῦ τῆς ἐπιστήμης τῆς Κ. Δ. x. Michaelis πρὸς ἐμφάνισιν τοῦ αἰωνίου τούτου βιβλίου ὑπὸ ἔνδυμα εὐπρόσιτον μὲν εἰς τὸν σημερινὸν Γερμανὸν ἀναγνώστην, σύμμορφον δὲ πρὸς τὸ θεῖον αὐτοῦ περιεχόμενον. Τὸ μετὰ χεῖρας II τομίδιον τῆς ἐκδόσεως ταύτης, περὶ ἧς τόσον εὐφύμως ὠμίλησαν οἱ ἀρμόδιοι λόγοι ἐν Γερμανίᾳ, περιλαμβάνει τὰς Πράξεις, τὰς Ἐπιστολάς καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν. Περιέχει δὲ καὶ τοῦτο περιληπτικωτάτας εἰσαγωγὰς εἰς τὰ καθ' ἕκαστον βιβλία, συγκεχρονισμένην γερμανικὴν μετάφρασιν καὶ σύντομα σχόλια, ἅτινα πάντα εἶναι καρπὸς συντόνου καὶ εὐδοκίμου ἐνασχολήσεως τοῦ συγγραφέως περὶ τὴν Κ. Διαθήκην καὶ περὶ τὰ προβλήματα αὐτῆς. Τὸ συντηρητικὸν πνεῦμα αὐτῷ διαλάμπει καὶ ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ αὐτοῦ. Οὕτω π.χ. συγγραφεὺς τῶν Πράξεων εἶναι ὁ Εὐαγγελιστῆς Λουκᾶς. Πᾶσαι αἱ εἰς τὸν Ἀπ. Παῦλον ἀποδιδόμεναι ἐπιστολαὶ εἶναι πράγματι ἔργα αὐτοῦ, ἐξαιρέσει τῆς πρὸς Ἑβραίους. Ἐκ τῶν καθολικῶν ἐπιστολῶν ἀμφίβολον θεωρεῖ τὴν γνησιότητα μόνον τῆς τοῦ Ἰακώβου καὶ τῆς Β' Πέτρου. Ἐναντίον δὲ τῆς γνησιότητος τῆς Ἀποκαλύψεως δὲν προβάλλονται, λέγει, ἀναντίρρητα ἐπιχειρήματα, ἀλλὰ τὸναντίον κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς ἰδέας συγγενεῦει αὕτη πολὺ πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰς ἐπιστολάς τοῦ ἀποστόλου Ἰωάννου. Τὸ βιβλίον κατακλείεται διὰ περιεκτικωτάτης ἱστορίας τοῦ κανόνος τῆς Κ. Δ., διὰ πολυτίμου εὐρετηρίου καὶ τριῶν χαρτῶν τῆς δράσεως τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων. Ὁ πολὺς Deismann ἐχαρακτήρισεν αὐτὸ ὡς «πολύτιμον θῶρον μιάς συγκεχρονισμένης θεολογίας πρὸς τὴν σύγχρονον γενεάν», ἀποβλέπων κυρίως εἰς τὸν Γερμανικὸν λαόν. Τὴν ἀπόκτησιν ἑμῶς αὐτοῦ συνιστῶμεν καὶ ἡμεῖς εἰς πάντα γερμανομαθῆ Ἑλληνα ἀναγνώστην.

Π. Ι. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Αἰμιλίας Κ. Σάρου. Βίος Ἁγίου Ἀνδρέου Ἀργέντη τοῦ Χίου καὶ Ἀκολουθία αὐτοῦ ποιηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου Μάρκου Ἀγ. Βασιλάκη, μετὰ προλόγου τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Κου Χρυσοστόμου. Ἐν Ἀθήναις, Τυπογραφεῖον «Ἑστία», 1935.

ὑπὸ τὸν ἄνω τίτλον εἶδε πρό τινος τῆς δημοσιότητος τὸ φῶς, πραγματεία ἀνήκουσα εἰς τὸν δεξιὸν κάλαμον τῆς λογίας Κας Αἰμιλίας Κ. Σάρου, θυγατρὸς τοῦ συγγραφέως τῆς ἑξατόμου ἱστορίας τῆς Χίου, αοιδίμου Γεωργίου Ζολώτα. Τῆς ὄλης πραγματείας, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἐπικεφαλίδος φαίνεται, προηγεῖται πρόλογος βραχὺς τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν Κου Χρυσοστόμου, ἀποτελῶν, ὡς προερχόμενος παρὰ τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἱστορικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀρίστην ἀναγνώρισιν τῆς σοβαρότητος καὶ ἐπιστημονικῆς σπουδαιότητος τοῦ ἔργου τῆς Κας Σάρου. Ἡ λογία Ἑλληνίς διὰ τῆς ἐμπεριστατωμένης ἐργασίας τῆς καὶ τῆς ἐπιστημονικότητος, μεθ' ἧς χειρίζεται τὸ θέμα τῆς παρουσιάξει τὸν Χίον Ἀνδρέαν τὸν Ἀργέντην, ὡς νεομάρτυρα ἀναμφισβήτητον, ἢ τελευτῆ τοῦ ὁποίου, ἐν μέσῳ ὀδυνηρῶν βασάνων, ἀποτελεῖ μαρτύριον ὑπεθυμίζον τοὺς σκληροτάτους διωγμοὺς τῆς πρώτης χριστιανικῆς ἐποχῆς. Ἡ συγγραφεὺς ἐν τῇ μελέτῃ τῆς στηρίζεται εἰς τρεῖς κυρίως βίους τοῦ Χίου νεομάρτυρος: τὸν ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Τραπεζούντιου, πιθανῶς, γραφέντα καὶ μέχρις ἡμῶν λατινιστὶ περισηθέντα, καὶ τοὺς ὑπὸ τοῦ Astolfi καὶ τοῦ Giustiniani Ἰταλιστὶ σωζομένους. Ὁ νεομάρτυς ἐκ Χίου καταγόμενος καὶ διὰ τῶν μεσιτειῶν τῆς Θεοτόκου ἐκ θαρείας νόσου διασωθεὶς, μετὰ τὴν ἀνάρρωσίν του ἀγων τὸ 27ον ἔτος τῆς ἡλικίας του μετέβη εἰς Κηλον «οὐχὶ ἐκ περιεργείας ἢ ἐξ ἐμπορικῆς πλεονεξίας» ἀλλ' ἐκ πόθου μᾶλλον ὅπως μαρτυρήσῃ διὰ τὸν Χριστόν. Ἡ εὐκαιρία ταχέως παρουσιάσθη. Ἐπηρεολούθησε φυλάκιαις καὶ τὸ φοβερὸν μαρτύριον, κατὰ τὸ ὅποιον ἐπανειλημμένως κατὰ τὴν ἡμέραν ἀπαυδῶν καὶ ἐξαντλούμενος ἐκ τῶν ὀδυνηρῶν πόνων τῶν βασανισμῶν, συνείρητο, ἐκ θαύματος, κατὰ τὴν νόκτα, αἱ χαινοῦσαι πληγαὶ του ἐπουλώνοντο καὶ γενικῶς ἀνελάμβανε καὶ ἐπανέκτα τὰς ἀπολεσθείας του δυνάμεις. Τέλος τῇ 29ῃ Μαΐου 1465 ἀπετημήθη τὴν κεφαλὴν «ἐνῷ ἡ ψυχὴ του ἐπέταξε πλήρης δόξης ἐν μέσῳ τῶν ἀγγέλων εἰς τοὺς οὐρανοὺς». Τὸ λείψανον τοῦ μάρτυρος ἐτάφη ὑπὸ τῶν χριστιανῶν εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας Καφατιανῆς. Ἐκεῖ εἶδεν αὐτό, ἐν καὶ ἡμισυ ἔτος μετὰ τὸ μαρτύριον, ὁ πρῶτος βιογράφος τοῦ νεομάρτυρος Γεώργιος ὁ Τραπεζούντιος—ὅστις τοσοῦτον ἐθέλχθη ἐκ τῆς ἀγιότητος τῆς μορφῆς του νεκροῦ ὥστε προσεπάθησε νὰ ἀπαγάγῃ τὸ λείψανον εἰς τὴν Ρώμην, χωρὶς ἐν τέλει νὰ δυνηθῇ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀγίαν του κλοπὴν! Ἡ ἐπισυναπτομένη εἰς τὴν πραγματείαν ἀκολουθία τοῦ νεομάρτυρος εἶναι λίαν ἐπιτυχῆς, ὡραία καὶ σύμφωνος πρὸς τὸν βίον καὶ τὸ μαρτύριον τοῦ ὑμνουμένου ἁγίου.

Εἶναι ἀξία παντὸς ἐπαίνου καὶ θερμῶν συγχαρητηρίων ἢ εὐσεβῆς λογία Ἑλληνίς διὰ τὴν ἀρίστην πραγματείαν τὴν ὁποίαν ἐφιλοτέχνησε. Διὰ τοῦ λαμπροῦ τῆς τούτου παραδείγματος ὑποδεικνύει καὶ τὴν κατεύθυνσιν τὴν ὁποίαν θὰ ἔπρεπε νὰ λάβῃ ὁ ζῆλος καὶ ἱκανῶν ἄλλων λο-

γίων Ἑλληνίδων, ἀντὶ νὰ καταδαπανᾶται εἰς τὴν ἐλαφρὰν φιλολογίαν τῆς ὁποίας ἡ ζωὴ εἶναι ἐφῆμερος. Δι' ἐλπίδος δ' ἔχομεν ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος δὲν θὰ βραδύνη καὶ ἐπισήμως νὰ ἀνακηρύξη τὴν ἀγιότητα τοῦ νεομάρτυρος θέτουσα οὕτω τὴν σφραγίδα τῆς αὐθεντίας καὶ τοῦ κύρους τῆς εἰς τὴν τιμὴν, ἣτις ἀνέκαθεν ἀπονέμεται ἐν Χίῳ εἰς τὸν νεομάρτυρα Ἀνδρέαν Ἀργέντην.

† Ὁ Μ. Ἀρχιμ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΑΗΣ

R. M. Dawkins. The Monks of Athos George Allen and Unwin Ltd. Museum Street. London W. C. 1. Σελ. 398. Τιμὴ σελ. 15.

Μόλις εἶχον τελειώσει τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Ζ. Παπαντωνίου γραφέντος καὶ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν βραβευθέντος ἔργου περὶ «Ἁγίου Ὁρους», ὅταν ἔλαβον ἀντίτυπον τοῦ ὡς ἄνω ἔργου παρὰ τῶν ἐκδοτῶν του. Τὸν συγγραφέα τοῦ βιβλίου ἐγνώρισα πρὸ καιροῦ, ἤκουσα δὲ αὐτὸν καὶ ὁμιλοῦντα ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Λονδίνου ἐπὶ θέματος ἀφορῶντος τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν. Ὁ κ. Dawkins γνωστὸς καὶ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων λογίων, καθόσον ἐπὶ ἔτη ἱκανὰ εἰργάσθη ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ σχολῇ Ἀθηνῶν, γνωρίζει καὶ χειρίζεται τὴν Ἑλληνικὴν ὄσον καὶ ὅπως οὐδεὶς, νομίζω, ἐκ τῶν σημερινῶν Ἀγγλων Ἑλληνομαθῶν. Ὅ,τι δὲ λέγεται ἢ γράφεται ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπ' αὐτοῦ ὄσον ἀφορᾷ τὰ καθ' ἡμᾶς ἀκούεται καὶ ἀναγινώσκεται μετὰ προσοχῆς. Τούτων ὅλων ἕνεκα μετὰ μετὰ χαρᾶς πολλῆς ἐδέχθη τὸ ἀντίτυπον τοῦ νέου ἔργου τοῦ «περὶ τῶν μοναχῶν τοῦ Ἄθω» ὡς τὸ τιτλοφορεῖ, κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὄσον, σχεδὸν ταυτοχρόνως, εἶδεν ἐνταῦθα τῆς δημοσιότητος τὸ φῶς βιβλίου «ἕξ χιλιάδες γενειάδων» ἐπιγραφόμενον, πολλὰ δὲ τὰ ἀσύστατα καὶ ἀνιστόρητα περιέχον εἰς βάρος τῶν Ἀθωνιτῶν μοναχῶν καὶ τῆς εὐλαθείας μεθ' ἧς τὸ γένος ἡμῶν περιβάλλει τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον τόπον. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ τελευταίου τούτου ἔργου ἑλθὼν, ἰδὼν καὶ ἀπελθὼν ἐκ τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἐπεσκέφθη αὐτὸ ἔχων, ἀναμφισβότως, προεσηματισμένας κακὰς ἀντιλήψεις καὶ δυσμενεῖς διαθέσεις ὡς πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον καὶ τοὺς μοναχοὺς, καὶ προσεπάθησε, κατὰ τὴν βραχείαν ἐκεῖ διαμονὴν του, νὰ ἀνεύρη δικαιολογίας καὶ ἐπιχειρήματα πρὸς ὑποστήριξιν τῶν μεροληπτικῶν του ἰδεῶν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐπιπολαιότητα ἣτις χαρακτηρίζει τὸν ὡς ἄνω καὶ τοὺς ὁμοίους του ἐπιχειροῦντας νὰ γράψωσι περὶ Ἁγίου Ὁρους—ὁ καθηγητὴς Dawkins ἀνέλαβε νὰ συγγράψῃ τὸ βιβλίον του ἀφοῦ προηγουμένως θαυότατα ἐμελέτησε καὶ ἐξωνύχισε τὸ θέμα του. Τέλειος κάτοχος τῆς Ἑλληνικῆς ὀχι μόνον ἐμελέτησε ὅσα περὶ Ἁγίου Ὁρους ἔγραψαν οἱ ἐκ τῶν ἡμετέρων Σ. Καλλιγᾶς, Ἱ. Κομνηνός, Μ. Γεδεών, Γ. Σμουρνάκις, Α. Πετρακάκος, Ε. Κουρίλας κλπ. καὶ οἱ ἕτεροι, ἀλλὰ καὶ τετρακίς ἐπεσκέφθη τὸ Ἅγιον Ὄρος εἰς διάστημα τριάκοντα ἐτῶν. Κατὰ τὰς ἐπισκέψεις του δ' αὐτὰς ὡς μέλισσα φιλόστοργος συνέλεξε πᾶν τὸ ἀφορῶν τὸ σχῆμα τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο νὰ δώσῃ εἰς τὴν ὕλην τοῦ συγγράμματός του, καὶ διὰ τῶν προσωπικῶν παρατηρήσεών του ἐξηκρίδωσε τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀναγνωσθέντα

καὶ συνεπλήρωσε πολλὰ κενά. Οὕτω δὲ κατώρθωσε νὰ παρουσιάσῃ ἔργον ἄριστον εἰς τὸ εἶδος του καὶ ἄξιον πάσης προσοχῆς ὄχι μόνον ἐκ μέρους τῶν ἐπιστημόνων, ἀλλὰ καὶ γενικῶς παντὸς φιλομαθοῦς. Ὁ κ. Dawkins μολοντί ἐνιαχοῦ τοῦ ἔργου του παρέχει ἱκανὰς πληροφορίας περὶ τοῦ χρόνου καὶ τῶν περιστάσεων ὑφ' ἃς ἰδρύθησαν ἱκαναὶ μοναί, ἐν ταῦτοις δὲν ἔγραψε κυρίως τὴν ἱστορίαν τῶν μονῶν τοῦ Ἁγ. Ὁρους. Τὸ ἔργον του ἀφιερῶν εἰς τὰς πλουσίας καὶ τόσον ὠραίας παραδόσεις μεθ' ὧν εἶναι συνυφασμένη ἢ χιλιετίς καὶ ἐπέκεινα ζωῆ τοῦ Ἁθω. Ἐν ἀρχῇ παρέχει ὠραίαν τοπογραφικὴν περιγραφὴν τῆς μοναχικῆς πολιτείας, ἣν, ἐπανειλημμένως, ὡς ἐλέχθη, σχῶν τὸ εὐτύχημα νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ περιέλθῃ καὶ λεπτομερῶς τὰ καθ' ἕκαστα αὐτῆς νὰ ἐξετάσῃ, εἶχε τὴν εὐκαιρίαν καὶ ἀπὸ τοῦ ἀέρος, ἀπὸ ἀεροπλάνου, νὰ ἀποθαυμάσῃ τὰς φυσικὰς τῆς καλλονὰς, (σελ. 28). Ἐπὶ τῇ θάσει δ' εἶτα εἰκόνων ἐν διαφόροις μοναῖς ἐναποτεθειμένων περιγράφει τὸ ἰδεώδες καὶ τοὺς ὑψηλοὺς πνευματικῶς σκοποὺς τοὺς ἐπιδιωκομένους ὑπὸ τῶν μοναχῶν, (σελ. 43—51), καὶ προχωρῶν εἶτα ἐκθέτει τὸν τρόπον τῆς διαίτης τῶν μοναχῶν, τὰς νηστείας, τὰς ἀγρυπνίας, τὰς ἱερὰς ἀκολουθίας καὶ εἴτε ἄλλο σχετικὸν πρὸς τὴν ἀσκητικὴν ζωὴν. Μνεῖα ἰδιαιτέρα, ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ, γίνεται τῶν λογίων ὅτινες διέπρεψαν ἐν Ἁγίῳ Ὁρει πάλαι τε καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις (σελ. 63)· εἰς κεφάλαιον δὲ αὐτοτελὲς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Καισαρείου Δαπόντε ὅστις κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα δράσας καὶ ἱκανὰς συγγραφὰς ποικίλου περιεχομένου καταλιπὼν, πολυειδῶς εὐηργέτησε τὴν μονὴν Ἐηροποτάμου ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐγκατεδίωκε καὶ ἐτελεύτησε. Ἐπακολουθοῦν εἶτα αἱ παραδόσεις περὶ τῶν σκητῶν, ἐρημιτῶν καὶ καθισμάτων. Ἡ σκῆτη τῶν Καυσοκαλυθίων ἐξετάζεται ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ὑπὸ τοῦ σ. εἰς αὐτὴν δὲ συχνάκις καθ' ὅλον τὸ ἔργον του ἐπανέρχεται, καὶ δίδει πᾶσαν παράδοσιν ἀφορῶσαν τὴν κοινότητα τῶν Καυσοκαλυθιτῶν μοναχῶν. Ἡ ποιητικότης τῆς τοποθεσίας κατέβλεξε τὸν σ. τοῦθ' ὅπερ, ἄλλως τε, συμβαίνει καὶ εἰς πάντα ἐκ τοῦ κόσμου ἐπισκεπτόμενον αὐτὴν· ὡς ἐκ περισσοῦ ὁμοῦ δὲ συγγραφῶν δὲν ἀφήνει καυσοκαλυθιτικὴν παράδοσιν ἀμνημόνευτον ἐν τῇ συγγράμματι του. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστου διακρατεῖ ζωηρὸν ὁ κ. καθηγητῆς ὅταν, ἐν συνεχείᾳ, μετὰ χάριτος παρουσιάξῃ τὰς εὐσεβεῖς παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι συνδέουσιν τὰ ὄνόματα πολλῶν αὐτοκρατόρων καὶ αὐτοκρατειρῶν τοῦ Βυζαντίου μετὰ τοῦ Ἁγίου Ὁρους (σελ. 107—109)· κορυφούται δὲ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο ὅταν βλέπωμεν τὸν Ἁγ. Ἀθανάσιον ἐρχόμενον εἰς τὸ Ὄρος, ἀρχόμενον τῆς ἀνεγέρσεως τῆς Λαύρας, ἀπογοητευόμενον, ἐνισχυόμενον ὑπὸ τῆς Θεοτόκου κατὰ τρόπον θαυματουργικόν (σελ. 181), καὶ ὅταν ἐρχώμεθα εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ὠραίων κεφαλαίων θέμα τῶν ὁποίων εἶναι αἱ ἄγιοι εἰκόνες, ὁ θαυμάσιος τρόπος διὰ τοῦ ὁποῖου ἱκαναὶ αὐτῶν εἰς Ἁγίον Ὄρος μετετέθησαν, καὶ τὰ θαύματα τὰ ὁποῖα ἐτετέλεσαν. Αἱ παραδόσεις περὶ τρόπου τῆς εὐρέσεως τοῦ Ἁγ. Νικολάου τοῦ Στρεϊδᾶ τῆς Μονῆς Σταυρονικήτα (σελ. 247), τῆς Γλυκοφιλοῦσης τῆς Μονῆς Φιλοθέου (σελ. 249), τῆς Πορταΐτισης τῆς Μονῆς Ἰβήρων (σελ. 257), τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Μονῆς Ζωγράφου (σελ. 273) καὶ

ἄλλων πολλῶν ἀποτελοῦν τερπνότατον ἀνάγνωσμα. Αἱ σταφυλαὶ τοῦ Ἁγ. Συμεῶν τῆς Μονῆς Χιλιανδαρίου, αἱ τιμωροὶ εἰκόνες, ἡ ἠνδραπέδουσα ἱστορία τοῦ καλλιφώνου Ἰωάννου Κουκουξέλη τοῦ ἀποκρούφαντος ἐπὶ τινὰ καιρὸν, ἕνεκα τῆς μοναχικῆς, θαυμάτης ταπεινώσεως, τὸ φωνητικὸν τοῦ τάλαντον εἶναι θέματα μὲ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν δόσιων διερχεται λίαν εὐχαρίστους στιγμὰς ὁ ἀναγνώστης. Κατὰ τὴν ἀφήγησιν δὲ τῶν διαφόρων ἀθωνικῶν παραδόσεων ὁ σ. εὐρίσκει πάντοτε τὴν εὐκαιρίαν νὰ μνημονεύσῃ μονῶν καὶ εἰκόνων θαυματουργῶν ἐν ἄλλαις μέρεσι τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου εὐρισκομένον ὡς λ. χ. ἐν Κύπρῳ, Κρήτῃ, Σύμῃ καὶ ἄλλαχού. Μετὰ πάσης χάριτος φερ' εἰπεῖν γράφει ὁ σ. περὶ τοῦ ἐν Σύμῃ Μιχαὴλ ἀρχαγγέλου, τοῦ Παγορμίτου λεγομένου (σελ. 217) καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἀποτελοῦνται ἀφιερῶματα εἰς τὸν ἅγιον. Ἡ ἐπιθυμία ὅμως τοῦ συγγραφέως ὅπως παράσῃ εἰς τὸν Ἄγγλον ἀναγνώστην πληροφορίας ὅση τὸ δυνατόν περισσοτέρας γίνεται πολλάκις ἀφορμὴ παρεκβάσεων μακρῶν περὶ θέματα ἄσχετα πρὸς τὸν τίτλον τῶν κεφαλαίων τοῦ βιβλίου. Σημειώνομεν τὰς μεγαλειτέρας τούτων ἐν σελ. 249 καὶ 275.

Καθ' ὅλοκληρίαν ἀμερολήπτως καὶ ἀντικειμενικῶς κρίνοντες τὸ παρὸν ἔργον δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ ἐν σελ. 98 λεγόμενον ὅτι «οἱ Ἕλληνες δεικνύουσι ἀνοχήν μόνον διὰ τὰς ἰδικὰς τῶν ἔθνικὰς ἀξιώσεις, οὐχὶ τὰς τῶν ἄλλων» δὲν εἶναι ὀρθόν. Ὁ σ. λέγει τοῦτο ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἐν Μυλοποτάμῳ ἐφησυχάζοντος Μητροπολίτου Κορυτσᾶς, ὃν χαρακτηρίζει ὡς ἐθνικιστὴν καὶ προσθέτει ὅτι τὸ πατριαρχεῖον ἠρνήθη νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἀξίωσιν τῶν Ἀλβανῶν ὅπως κηρυχθῆ ἀυτοκέφαλος ἡ Ἐκκλησία τῶν καὶ ἐπιτραπῇ Ἀλβανιστὶ νὰ τελώνται τὰ τῆς λατρείας τῶν. Ὁ κ. Dawkins εἶπερ τις καὶ ἄλλος ὢν εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ τὴν ἀνιδιοτελεῖ ἱεραποστολικὴν δρᾶσιν τοῦ Πατριχείου Κων)πόλεως μεταξὺ Γόθων, Ἀρμενίων, Σλαύων, Γεωργιανῶν, ἡδύνατο ἐξετάζων νὰ ἀνεύρῃ τοὺς δικαιωτάτους λόγους δι' οὓς ἡ μήτηρ τῶσων ἔθνικῶν Ἐκκλησιῶν, ἀπήτησε καὶ παρὰ τῆς Ἀλβανικῆς ὅπως ἀκολουθήσῃ τὴν ὁδὸν τὴν διαγραφομένην ὑπὸ τῶν Ἱ. Κανόνων νὰ μὴ κεινοτομήσῃ δὲ ἐπαναστατοῦσα καὶ ἀγνοοῦσα τὴν κανονικὴν ἀρχὴν τῆς. Δὲν συμφωνοῦμεν ὡσαύτως μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ συγ. ὅτι ἐνῶ τὰ Ρωσικὰ μοναστήρια διακρίνονται διὰ τὴν καθαρῖότητα αὐτῶν, δὲν δύναται τοῦτο νὰ λεχθῆ προκειμένου καὶ περὶ τῶν Ἑλληνικῶν (σελ. 141). Ἀναμφιβόλως θὰ πρόκειται περὶ ἀβλεψίας μᾶλλον, καθόσον ὁ κ. καθηγητῆς πολλαχού ποιεῖται εὐφημον μνεῖαν τῆς λαμπρᾶς φιλοξενείας ἧς ἔτυχεν εἰς ὄλας τὰς μονὰς, χωρὶς νὰ παρατηρήσῃ τι δυσμενὲς διὰ τὴν δίκαιαν καὶ τοὺς ξενῶνας τῶν Ἱ. Μονῶν ἐν αἷς ἐφιλοξενήθη. Ἐπίσης φρονοῦμεν ὅτι δὲν ἔχονται ἀληθείας οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ συγγραφέως ἐν σελ. 181, 210, 251, περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς τάσεως τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν ὅπως χαλκεύουν ἀνέκδοτα εἰς βάρος τῶν Ρώσων συμμοναστῶν τῶν. Παρ' ὅλα ταῦτα τὸ βιβλίον τοῦ κ. Dawkins εἶναι ἐκ τῶν ὀλίγων ἀρίστων ἔργων ἅτινα γραφέντα εἰς ξένην γλῶσσαν ἔχουσι ὡς θέμα αὐτῶν τὸ Ἅγιον Ὅρος. Εἶνε δὲ ἄξιος θερμοτάτων συγχαρητηρίων διὰ

τὴν φιλοπορίαν καὶ ἐπιστημονικὴν βαθύτητα μεθ' ἧς διαπραγματεύεται τὰς περὶ τοῦ Ἄθω παραδόσεις. Καὶ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ ζωηρὸν θὰ διεγείρῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ δικασομένου κόσμου διὰ τὴν μοναδικὴν μας τούτην μοναχικὴν πολιτείαν διὰ ἣν αἰσθάνεται ὑπερηφάνειαν δικαίαν πᾶς ἀναγινώσκων τὸ βιβλίον τοῦ κ. Dawkins.

Λονδίνον 16--3--36

† Ὁ Μ Ἀρχιμ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

Ἰωάννου Φραγκούλη, Καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας, Ὁ Ἀπολογητικὸς τοῦ Τερτυλιανοῦ. Μετάφρασις μετ' Ἐισαγωγῆς, Ἐν Ἀθήναις, Τύποις «Φοίνικος», 1936 Ὁ ἀπολογητικὸς τοῦ Τερτυλιανοῦ θεωρεῖται ἐν τῶν τελειότερων καὶ γλαφυροτέρων συγγραμμάτων τοῦ λατινοῦ Ἀπολογητοῦ τοῦ Β' αἰῶνος καὶ μεγάλου συγγραφέως, ἀνέκαθεν προκαλέσας ἰδιαίτεραν προσοχὴν. Ἐν αὐτῷ ἀνασκευάζονται αἱ κατηγορίαι τῶν ἐθνικῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν, ἐλέγχεται τὸ ψεῦδος τῆς πολυθείας καὶ ἐκτίθεται ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὸ λαμπρὸν τοῦτο ἀπολογητικὸν σύγγραμμα δ. κ. Φραγκούλης Καθηγητῆς τῆς Θεολογίας καὶ νῦν Διευθυντῆς τοῦ Διδασκαλείου Μυτιλήνης, δωροφροεῖ διὰ τῆς ἀνωτέρω ἐκδόσεως εἰς τοὺς ἔλληνας ἀναγνώστας καὶ ἰδίᾳ τοὺς θεολόγους ἐν ἀρίστη καὶ γλαφυρᾷ μεταφράσει, ἧς προτάσει βιογραφικὰς πληροφορίας περὶ τοῦ Τερτυλιανοῦ καὶ περιληπτικὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου. Ὁ μεταφράστης βαθύτατα μελετήσας καὶ κατανοήσας τὰ νοήματα τοῦ λατινοῦ συγγραφέως ἠδυνήθη ν' ἀποδώσῃ αὐτὰ μετὰ δυνάμειος λόγου ἀλλὰ καὶ σαφηνείας, ἀξίας παντὸς ἐπαίνου. Ὡστὼ δὲ ἡ προκειμένη ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ Ἀπολογητικοῦ τοῦ Τερτυλιανοῦ ἀπέβη γοητευτικώτατον ἀνάγνωσμα αἰχμαλωτίζον τὸν ἀναγνώστην ἀπὸ τῶν πρώτων γραμμῶν. Τούτων ἕνεκα θερμῶς αὐτὴν συνιστῶμεν.

X.

K. Guggisberg: Matthäus 16, 18, 19 in der Kirchengeschichte. Verlag von W. Kohlmann. Stuttgart. 1935.

Ἐν τῷ διπλῷ (2—3) τεύχει ἐ. ἔ. τοῦ περιοδικοῦ μελετῶν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας παρατίθεται ἡ ἀξιόλογος αὐτῆς ἐργασία «Τὸ χωρίον 16, 18, 19 τοῦ Ματθαίου ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ» ἀποτελοῦσα σύντομον μὲν, ἀλλὰ λίαν περιεκτικὴν ἱστορικὴν ἐπισκόπησιν ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς περὶ τοῦ παπικοῦ πρωτείου διδασκαλίας.

Μετ' ἀντικειμενικότητος καὶ ἐπὶ τῇ βάσει πάντοτε τῆς ἐτέρωθεν ὑπαρχούσης πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας προσπαθεῖ ὁ μελετητῆς νὰ καταδείξῃ τὰ αἰτία, αἵτινα ὠδήγησαν εἰς τὰς τόσῳ διίσταμένας ἀντιλήψεις. Ὡς βασικωτάτην ἔλλειψιν δικαιούμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν μὴ ἐκμετάλλευσιν τῆς ὀρθοδόξου νεωτέρας βιβλιογραφίας, ὅτε καὶ πληρόστερα θὰ ἦσαν τὰ συναγόμενα ὀρθὰ συμπεράσματα. Ἄξιον δὲ πολλῆς ἀπορίας θεωροῦμεν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔλαβε γνῶσιν τοῦ «περὶ Πρωτείου» μεγάλου ἔργου τοῦ Μακ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσσοστό-

μου Α. Παπαδοπούλου, τὸ ὅποιον, ὡς καλῶς ἐνθυμούμεθα, μετεφράσθη καὶ εἰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας.

Παρὰ ταῦτα θὰ εὐρίσκητό τις ἐν ἀδίκῳ, ἐὰν δὲν ὠμολόγει, ὅτι ὁ συγγραφεὺς παρέσχε πολλὴν ὑπηρεσίαν συνοψίσας τὰ ἀνεπίδεκτα πάσης ἀμφισβητήσεως πορίσματα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐπὶ τοῦ ἀντιγραφικοῦ καὶ ἀντιπαραδοσιακοῦ χαρακτήρος τῆς παπικῆς διδασκαλίας.

I. Δ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗΣ

Ἄρχιμ. Γεωργίου Παπαγεωργιάδου, Δογματικαὶ συζητήσεις. Αἱ βασικαὶ πλάναι τῶν Προτεσταντῶν ἐν πραγματικαῖς συζητήσεσιν ἐλεγχόμεναι, Ἀθήναι 1936. Ὡς ἡ λεπτομεροστέρα ἐπιγραφή τῆς πραγματείας δηλοῖ ἐκτίθενται ἐν αὐτῇ αἱ κυριώτεραι πλάναι τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐν προφορικαῖς καὶ γραπταῖς συζητήσεσι τοῦ συγγραφέως μετὰ Προτεσταντῶν καὶ ἰδίως τοῦ Α. Κάρπου. Ἐξετάζονται δὲ τὰ ζητήματα περὶ Ἀπολυτρώσεως, Μεσιτείας, Ἱερωσύνης.

Ἀθανασίου Λαυριώτου, Προσκυνητῆριον καὶ Ὅδηγός τῆς ἱερᾶς Μονῆς Μ. Λαύρας Ἁγίου Ὁρους, Ἀθήναι 1936. Ἐν ἀρχῇ λόγος γίνεται περὶ τοῦ διαπρεποῦς Ἀγιορείτου Σπυρίδωνος Καμπανάου καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτοῦ ἔργου, ἐπακολουθοῦσι δὲ τὰ ἐξῆς κεφάλαια, Συναπτικὴ ἱστορία τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἡ Μονὴ τῆς Μ. Λαύρας, (τὸ Καθολικὸν τοῦ Ἐθαγγελισμοῦ), Περὶ τῆς Φιάλης, Περὶ τῆς Αὐλῆς τοῦ Καθολικοῦ, Περὶ τῆς Τραπεζῆς, Τὰ παρεκκλήσια, Κειμήλια, Τίμιον Εὐλόιον, Ἡ βιβλιοθήκη, Τάφοι Πατριαρχῶν, Ἐξωκκλήσια, Οἱ ἀγιασάντες, Περὶ τοῦ ἀγ. Ἀθανασίου, Νικηφόρος Φωκάς ζ' καὶ Ἰωάννης Τοιμοκῆς, ἐν ἐπιλόγῳ δὲ Περὶ τοῦ ἐν Ἄθῳ πολιτεύματος.

I. Β. Παπαδοπούλου, Περὶ τῶν ἑλληνικῶν καὶ βλαχικῶν σημειώσεων τοῦ κώδικος 291 τῆς Μονῆς Βατοπεδίου ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν) Ἐν Ἀθήναις 1935.

Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις ναῶν τῆς «Κυράς», (ἀνάτυπον ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), Ἐν Ἀθήναις 1935.

— Τοῦ αὐτοῦ: Ὁ Βαριεσοῦς Ἐλύμας, «Κυπριακὰ Χρονικά» ἔτ. ΙΑ'. 1935, σ. 4—7.

— Τοῦ αὐτοῦ: Περὶ Χωρεπισκόπων καὶ Τιτουλαρίων Ἐπισκόπων ἐν τῇ Ὁρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς»), Ἐν Ἀθῆναις 1935.

— Τοῦ αὐτοῦ: Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς ΚΠόλεως χρόνους (ἀνάτυπον ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας), Ἐν Ἀθήναις 1935.